

L'ÚLTIMA SEDA VALENCIANA

Alexandre Bataller Català

Més del 94% de la seda que es produeix avui al món procedeix d'Àsia. En concret de la Xina, i en menor mesura de l'Índia. Lluny queda el protagonisme del Japó, anterior a la Segona Guerra Mundial, i més encara el d'una Europa en plena revolució industrial on Itàlia i França eren uns forts centres productors de fil de seda. En aquest context, l'esplendor valenciana en la producció de seda crua data del segle XVII i, amb daltabaixos cíclics, es perllonga fins els inicis de la industrialització.

Pot ser per això molt sovint ens trobem amb monografies històriques que posen el punt final a segles d'esplendor de la seda valenciana en el just moment de la desaparició de les moreres del paisatge agrícola valencià, després de l'epidèmia de pebrina que assolà les produccions valencianes i europees a partir de 1854. Sempre pràctics, els valencians de les riberes del Xúquer, i posteriorment els de les comarques compreses entre Vila-real i Pego, iniciaren l'arrancada massiva de les moreres que més tard substituïren per tarongers.

■ LOMBARD, SA, I LA SEDA VALENCIANA

En aquell moment històric de caiguda de la producció sedera, quan s'extingien els tradicionals mercats de fulla de morera, de capell o de seda filada i es tanca ven moltes filatures, un comerciant tèxtil procedent de Nimes, Enric Lombard, contra la tendència general a l'abandonament de l'activitat, establí a Almoines (Safor), un poble riberenc del Serpis, una filatura de seda que s'eixamplarà i creixerà en perso-

nal i instal·lacions, com seran les fàbriques ubicades a Gandia o Montcada (Horta).

En el primer terç del segle XX, l'empresa Lombard fou un membre actiu de l'anomenat Foment de la Sericicultura Valenciana, un organisme impulsor de la divulgació pedagògica de les tècniques modernes de cria de cucs entre els llauradors i de l'extensió d'aquest cultiu en zones encara no colonitzades pel taronger.

En plena dictadura, un decret de 1946 regulà les zones sericícoles d'Espanya amb la designació de Lombard, SA, com a l'única empresa responsable per a la zona valenciana i balear. Des d'aquell moment i fins a l'any 1975, l'empresa Lombard tingué el control de tot el procés sericícola: des de les moreres, passant per la cria de cucs i acabant amb la filatura i posterior comercialització de les madeixes de seda. En aquest context, hi destacaren les produccions dutes

a terme a la Canal de Navarrés i al Camp de Túria, que representaren la implantació de les anomenades «collites dirigides» i la introducció d'una varietat de cuc, el «polihíbrid japonès», que, a més de la de primavera, permetia fer una segona anyada per la tardor, una duplicació de la feina anual que proporcionava ingressos suplementaris a les famílies que compensaven àmpliament els intensos treballs.

Durant tots aquests darrers anys, l'empresa valenciana es connectava amb altres importants centres sericícoles europeus:

la indústria sedera francesa, amb el prestigiós Centre Sericícola d'Alès, que havia divulgat les pràctiques d'avivació col·lectiva;

la indústria italiana, amb l'Estació Sericícola de San Gia-

«EL CONJUNT DE LLAURADORS VALENCIANS QUE FEREN LA COLLITA DE SETEMBRE DE 1975 FOREN ELS ÚLTIMS D'ESPANYA I SEGURAMENT ELS DE L'EUROPA OCCIDENTAL»

© Col·lecció J. Soldevila

Dalt, els cucs de seda són criats damunt el canyís de l'andana, sempre sota l'atenta vigilància del colliter, que haurà de donar-los a menjar i canviar-los els llits, com mostra aquesta imatge del Villar (Serrans) dels anys seixanta.

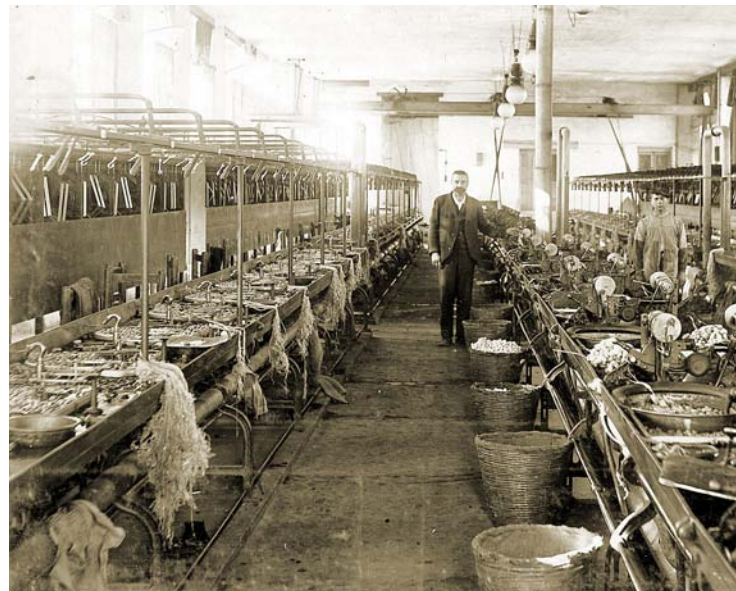
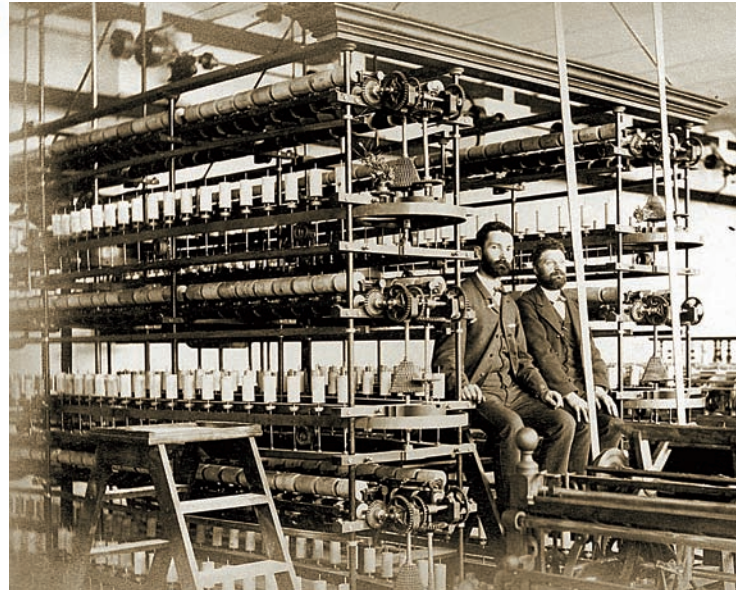
Pàgina anterior, capells de seda de diferents colors, la matèria primera indispensable per extraure'n l'apreciat fil de seda. Corresponen a una collita recent produïda a l'Horta de Múrcia, destinada a l'elaboració de productes cosmètics.

TEXTOS VALENCIANS SOBRE LA SEDA

El *Thesaurus Puerilis* d'**Onofre Pou**, publicat a València el 1575, inclou l'apartat «Història dels cucs i robes de seda», inspirat en el poema del segle XVI titulat «De Bombyce» de l'italià Marco Girolamo Vida, que fou durant vora tres segles un codi per a la criaça de la seda per a tots els seders. **Gregori Maians** fou un ferm defensor de la cultura de la seda: «Uno de los frutos naturales que, según la economía de la Divina Providencia, tocó al reino de Valencia, es la cría de los gusanos de la seda», sentencià. Per acostar-nos al paisatge del segle XVIII són útils les acurades descripcions que el botànic **Antoni Josep Cavanilles** féu, a les seues *Observaciones*, de les plantacions de moreres en els camps valencians i els processos per a la manufactura de la seda. Des del punt de vista de la tècnica de filar i tòrcer la seda és ben interessant el manual de **Josep Lapayese**, *Tratado del arte de hilar, devanar, doblar y torcer la seda* publicat a València el 1784. El cèlebre industrial tèxtil **Joaquim Fos**, publicà el 1790 la *Instrucción metódica sobre los muarés*, on detalla el perfeccionament d'aquests teixits de seda. Entre els nostres botànics, destaca **Simón de Rojas Clemente**, el qual anota el 1826 dades de Titaigües referides a diferents aspectes de la collita de la seda, d'indubtable interès lingüístic, natural i antropològic (classes de morera, de cucs i capell, dades d'avivació i de filatura, etc.). Al segle XIX abunden els tractats de sericicultura, entre els quals és molt rigorós i avançat el que publicà el 1840 l'introduïdor de la primera màquina de vapor de València el 1837, **Santiago Dupuy**, *Apuntes sobre la industria de la seda y cria del gusano que la produce*. Una obra de la qual en deriva un romanç popular que pretén divulgar les noves pràctiques sericícoles: *Raonament de profit per a la cullita de la seda entre dos llauradors de l'horta de València*. El seu fill **Enric Dupuy** redacta unes cròniques des de Yokohama el 1874, on descriu el procediment japonès per criar cucs que, pel seu tòxic i novel·lesc, no desmereix el captivador relat d'Alessandro Baricco, *Seda*. Són ben interessants les memòries d'investigació adreçades a la Real Sociedad Económica de Amigos del País durant tot el segle XIX, de les quals n'és un exemple la redactada pel prevere de Carcaixent **Salvador Bodí**, el 1854, sobre l'epidèmia de pebrina: *Investigaciones sobre la pérdida de la cosecha de la seda en la provincia de Valencia*. La literatura valenciana d'aquest temps recull escenes de personatges populars treballant la seda. Els poetes de la Renaixença reivindiquen la «filanera» com a model de dona. Hi destaca el llarg poema narratiu de **Constantí Llombart** «La cullita de la seda» (1891), que relata els avatars d'una família llauradora que perd tots els esforços d'una collita, atacada per la pebrina.

A. B. C.

como di Veglia, organisme pioner a Europa en la introducció del «polihíbrid japonès»;

les innovacions del Japó, representades en el viatge que hi féu el directiu Juan Defargues, que n'importà tècniques i moreres japoneses;

i l'Estació Sericícola de l'Alberca, dins el terme de Múrcia, que proveïa i controlava la llavor de cucs i, en general, les poblacions sederes de l'horta de Múrcia (on també s'ubicava el més gran ofegador de capell de l'empresa), que s'estenien tot al llarg de la Vega Baixa del Segura.

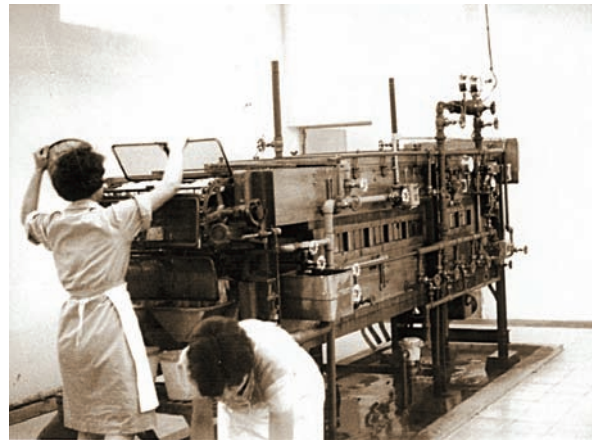
Tot i això, la crisi general de l'activitat sedera acabà afectant primer França i després Itàlia, que abandonaren la producció de matèria primera cap als anys setanta. Es deixa de produir el fil, però continuen la importació, la transformació i l'exportació de productes de seda, com ara camises, teixits, corbates o mocadors. Amb una certa perspectiva històrica, podem afirmar que el conjunt de llauradors valencians que feren la collita de setembre de 1975 foren els últims d'Espanya i segurament els de l'Europa Occidental.

■ ELS ÚLTIMS COLLITERS DE SEDA

A la tardor de 1975, una trentena escassa de colliters de les comarques del Camp de Túria i la Canal de Navarrés començà la que seria la seua darrera anyada. Aquella primavera s'havia completat l'última collita a l'horta de Múrcia i tot el Baix Segura, l'enclavament més actiu en tota la producció de seda espanyola durant el segle XX.

Per a molts d'ells, la collita de la seda havia estat una intensa ocupació que els havia acompanyat, dos mesos de cada any, durant tota la seua vida. Des de la infantesa havien conegut la cria dels cucs com una activitat agrícola més, una herència cultural transmesa pels seus pares i avis. Sense ser-ne conscients, representen l'última anella viva d'una pràctica ininterrompuda durant segles, que remuntaríem al temps de la conquesta, on els nouvinguts aprengueren els coneixements de l'experiència dels agricultors i filadors àrabs. Molts d'aquells llauradors són encara vius. Ja no crien cucs, però la seua memòria continua plena de records. Ells constitueixen l'últim eco d'una forma de viure que ha acompanyat els valencians durant vora vuit segles. I, de la vella esplendor, què ens en resta?

A l'esquerra, tres imatges de la filatura de seda de Lombard Frères a Almoines (Safor), a la fi del segle XIX. A dalt, els germans Lombard, asseguts damunt la primitiva debanadora. Al centre i a sota, l'interior de la filatura mostra el clàssic sistema de peroles amb aigua, torns, debanadores, sacs i cabassos amb capell, davant la mirada dels propietaris i sense la imprescindible presència de la mà d'obra femenina.

Les dues escaldadores de capell de la filatura d'Almoines, en plena acció d'escaldar o ofegar el capell, amb un ofegador industrial que mata la crisàlide amb aire calent.

Imatges de la moderna filatura de seda de Lombard, SA, a Almoines, l'anomenada «tama» japonesa, que s'instal·là l'any 1957. Dalt, imatge general de la nau on era la filatura, que mostra com la mecanització del procés elimina bona part de la mà d'obra. A sota, imatge de les treballadores, alegres a pesar de les penitjats del seu treball.

© Arxiu Històric de la Ciutat de Gandia

© Arxiu Històric de la Ciutat de Gandia

© Arxiu Històric de la Ciutat de Gandia

© Col·lecció de Pilar Garcia

© Arxiu Lombard

© Col·lecció Ismael Reig

Les paraules de la seda.
Llengua i cultura
sericícola valenciana
Alexandre Bataller
i Carme Narbon
CEIC Alfons el Vell, Gandia,
2005, 276 pàgines

COLLITERS DE PARAULES

Les paraules de la seda es situa en un territori de frontera entre diverses disciplines. Es tracta, no hi ha dubte, del llibre de dos filòlegs: lexicografia i dialectologia ben treballades. Però, deliberadament, s'han apropat a un àmbit de coneixement caracteritzat per ser territori de cruïlla, on la filologia conflueix, si més no, amb l'etnologia i la història. Des d'aquest terreny de frontera –ben mirat, de frontissa– estudien la sericicultura i la filatura de la seda

per tal de fer un diccionari de formes lingüístiques. Ho fan mitjançant un rigorós buidament bibliogràfic i documental i una trentena d'entrevistes d'un enorme valor etnològic i filològic als darrers colliters o filaneres, que treballaren els oficis de la seda fins la primeria dels anys setanta del segle passat.

Però, al darrere d'aquest objectiu científic, els autors confessen el seu desig «...d'alçar acta d'unes formes de viure, de pensar i entendre el món manifestades en una treballosa activitat que connecta el món agrícola amb l'industrial i que forma part d'allò que anomenen *cultura popular*... pretén ser un treball atent a les veus dels darrers protagonistes d'aquesta activitat». Un objectiu –comprendre una cultura– i un mètode –des de dintre– particularment propers a l'etnologia. Al País Valencià hi ha una certa tradició de filòlegs desdoblats en etnòlegs. Figura cabdal és Manuel Sanchis Guarner, que es va inspirar en l'escola *Wörter und Sachen* (“a les coses per les paraules”) que introduïren a Espanya filòlegs alemanys als anys trenta; entre ells Thede, autor de *Die Albufera von Valencia*. Sanchis Guarner, a més dels seus nombrosos treballs sobre literatura popular

o dialectologia, va dirigir a la darrerria dels setanta les recerques de Marina Zaragoza sobre el vocabulari del conreu de l'arròs a l'Albufera i la de Roser Cabrera sobre la pesca. Més recentment s'han afegit treballs sobre la cultura de l'espart, l'artesanía de la palma blanca i altres activitats tradicionals.

Per tal de facilitar l'enteniment del repertori lingüístic, es dedica una primera part a resumir l'evolució històrica del conreu de la morera, la cria dels cucs i la filatura de la seda. Hi trobaran l'evocació d'un paisatge cultural –els boscos de moreres– que va ser durant segles dominant a bona part de les terres litorals i hortetes. La carta de Gregori Maïans de 1748 descrivint els processos de la seda, la seua importància i la delicadesa que havia de presidir tots els treballs. Trobaran també els avatars de la cria dels cucs, com l'epidèmia de la pebrina de mitjan segle XIX; la maquinització i industrialització de l'activitat. Hi ha la interpretació de la crisi de la seda, a la fi del segle XIX, com la desaparició de l'estadi manufacturer i l'especialització –concentració empresarial també– de la seua producció industrial. Tot plegat, un bon resum del protagonisme central que la seda va tindre en l'economia i la vida quotidiana valencianes durant molts anys, amb especial referència a la trajectòria de l'empresa Lombard d'Almoines, peça clau de l'última fase de la producció de seda al País Valencià. Comptat i debatut, el marc territorial, social i històric on van nàixer, viure i, en certa manera, s'han fossilitzat les paraules de la seda.

La segona part estudia la llengua i literatura de la seda amb un ric repertori de més de 400 entrades. Impressiona l'esforç per fixar la riquesa lingüística de la seda, que, com la pràctica totalitat de lèxic associat a les activitats tradicionals, ha quedat sense funció i, per tant, condemnat a l'oblit. La societat industrial –ho ha dit Joan Veny i ho recorden els autors– com

porta un trist empobriment lèxic. Certament no era pobre el lèxic valencià de la seda. Cal llegir el repertori i gaudir de la riquesa expressiva, dels matisos, de les subtils diferenciacions: «correu», «peresós»,

«LES PARAULES DE LA SEDA» SE SITUA EN UN TERRITORI DE FRONTERA ENTRE DIVERSES DISCIPLINES. ES TRACTA, NO HI HA DUBTE, DEL LLIBRE DE DOS FILÒLEGS. PERÒ, DELIBERADAMENT, S'HAN APROPAT A UN ÀMBIT DE CONEIXEMENT CARACTERITZAT PER SER TERRITORI DE CRUÏLLA, ON LA FILOLOGIA CONFLUEIX, SI MÉS NO, AMB L'ETNOLOGIA I LA HISTÒRIA»

«carreró», «fressa», «cucs emborratxats», «avivador», «matxacar palomes», «fer olor de filada», etc. En les entrevistes els autors han tingut el privilegi de sentir totes aquestes paraules de la boca de qui les han gastades durant anys. Paraules que ara, gràcies als informants i als autors, no es perdran.

Particularment interessants són els epígrafs dedicats a l'anàlisi dels procediments de metaforització al llenguatge sericícola; a l'enteniment simbòlic dels cucs de seda, associat en ocasions a la maternitat. L'eix vida diària, treball i llenguatge, tan característic de la societat tradicional, es fa una vegada més ben palès. El patrimoni immaterial és molt fràgil, ja que desapareix irremissiblement amb la pèrdua de la funció social i la mort dels seus darrers protagonistes. El treball d'Alexandre Bataller i Carme Narbon permet rescatar de l'oblit unes tècniques, un gestos savis una i mil vegades repetits, uns costums, unes paraules carregades de sentit, de sentits... al cap i a la fi, una cultura.

D'altra banda, el patrimoni material valencià relacionat amb la cria del cuc de seda, la filatura i teixit de la seda no està, ni de lluny, ben tractat. El Col·legi de l'Art Major de la Seda, autèntic rovell de l'ou de l'antic barri de Velluters de València, ha arribat a una greu situació de deteriorament davant de la passivitat còmplice i culpable de les institucions públiques. El nobilíssim edifici i les seues pintures; les màquines, els telers, els debanadors, les mostres de teles i dissenys del seu projectat museu continuen amenaçats. La Llotja, edifici sense parió del gòtic civil valencià i mediterrani, ha estat convertit a l'imaginari col·lectiu en una icona turística de la ciutat que amb prou feines és possible relacionar amb la seda. Caldria oferir una presentació més rigorosa del seu origen i la seua història. I què dir de les fàbriques d'Almoines, de Vinalesa, de Montcada? Molt malmeses i sense cap projecte seriós de conservació o musealització. Aquestes consideracions a qui pertoque. Ara, però, obriu el llibre *Les paraules de la seda* i acaroneu l'oida amb aquestes paraules de vella nissaga.

JORGE CRUZ OROZCO
Museu Valencià d'Etnologia

Carnet acreditatiu de tècnic sericícola atorgat a Jesús Soldevila, el qual li permetia disposar de la fulla de totes les moreres públiques, expedit per l'empresa concessionària de la 2a Zona de Foment Sericícola, Lombard SA (València, 1-IV-1954).

A les cambres d'algunes cases que encara es mantenen d'una manera semblant a com van ser construïdes es conserven intactes les andanes i els canyissos on es criaren els cucs. Estufes, termòmetres, màquines per a tallar fulla, escales, cabassos i cistelles són alguns dels estris que alguns colliters encara conserven, herència del temps antic.

I, en conseqüència, la fi de la producció de capell de seda autòcton fou el preàmbul del tancament de les filatures de seda valencianes. Els últims anys n'hi restaren només dues: la ja esmentada Lombard, SA, a Almoines, i Sedas Orihuela, una empresa d'Oriola (Baix Segura) que tancà les portes el 1977, després de 38 anys de treball amb la seda natural.

D'altra banda, els treballadors d'aquelles filatures, majoritàriament dones, també guarden la memòria de totes les fases del procés de filar. Recorden l'olor característica de les crisàlides, el núvol de fum que cobria la filatura. I, per damunt de tot, unes marques físiques que els acompanyen per sempre: les mans cremades per l'aigua bullint amb què escaldaven el capell i els talls que es produïen als dits amb el seu fil tan resistent els evoquen la duresa de la feina de la seua joventut.

Han passat vora trenta anys des de la darrera collita, però la memòria de la cria del cuc encara és viva. Un record viu i net que s'activa amb la sola menció de la paraula *cucs*. Hi ha colliters que, fins i tot, encara ara, quan arriba la primavera, el temps de la seda, somnien en cucs. Bé és cert que el temps actual ha arrasat la memòria de la cultura rural, tradicional i oral. Més enllà del món esvaït que viu en la ment i els records dels darrers colliters, poca cosa perdura. Velluters, el barri seder de València, que aplega-

«JA NO CRIEN CUCS, PERÒ LA SEUA MEMÒRIA CONTINUA PLENA DE RECORDS. ELLS CONSTITUEIXEN L'ÚLTIM ECO D'UNA FORMA DE VIURE QUE HA ACOMPANYAT ELS VALENCIANS DURANT VORA VUIT SEGLES»

© Fotos d'aquesta pàgina: Col·lecció Jesús Soldevila

Des de 1951 fins a 1963, a l'Eliana (Camp de Túria) se'n feren fins a dues collites de seda anuals. Jesús Soldevila, anomenat el «metge dels cucs», fou el tècnic responsable de les criances. En les fotos de grup, posa amb la seua família i diversos colliters davant una andana amb botges plenes de capell, que s'agafen amb les mans fent ramells, un moment previ a l'acte de desembotjar i descapellar, una activitat col·lectiva en què participava la família i el veïnat. En l'última foto, apareix davant una andana menudeta que servia per a les criances experimentals.

© Foto: A. Bataller

Estat actual d'una cambra de Bolbait (Canal de Navarrès), on encara resta en peu una andana amb els seus canyissos, testimoni dels incomptables anys de criances. Al sostre, restes de fulles de tabac.

va més d'un centenar de velluters o teixidors de seda fa només un segle, orgullosos del seu ofici fins al punt de lluir els borrellons de seda damunt la seua roba, amb els seus característics telers dintre els porxos de les cases, és ara una trista ombra del que fou. El barri que dedicà a la botja una plaça se'ns mor davant una incompreensible deixadesa col·lectiva, mentre hi creixen discordants blocs d'edificis públics. I tot un referent simbòlic de la història valenciana de la seda com és el mateix Col·legi de l'Art Major de la Seda prega encara per un futur digne de la seua memòria. L'últim velluter, Vicent Enguïdanos, ja s'ha jubilat i s'ha desfet de l'últim teler. Sobreviuen algunes empreses centenàries de manufactura de seda, com és el cas de Garín, que des de fa temps treballen amb el fil asiàtic.

Salvaguardar tot aquest patrimoni cultural únic, que es manifesta en moreres perdudes, filatures abandonades, dispersió dels elements de la cultura material, edificis i conjunts urbans sense cap senyalització cultural, hauria de ser mostra del nostre compromís amb les generacions futures. Si mirem al món comprovarem que el procés d'abandó del conreu de la seda avança en paral·lel al creixement econòmic d'un país. Un símptoma de l'ascens en el nivell de vida d'una societat és l'abandó d'activitats tan sacrificades i que exigeixen tanta disciplina com és el treball de la seda. Tot i això, alguns projectes europeus haurien de servir-nos de model. Des dels «Camins de la seda», que senyalitzen itineraris culturals que ressegueixen el passat sericícola de determinats territoris europeus, com seria el cas de la regió francesa de les Cevennes, fins al condicionament de les velles filatures com a contenidors culturals que mantinguen la memòria de l'antic esplendor. O, aspirar a més, i aconseguir engegar, com s'està fent a França, iniciatives de per-

LA CIÈNCIA DELS CUCS

Marcello Malpighi (1628-1694) fou el metge italià que divulgà per primera vegada l'estructura i la metamorfosi del cuc de seda. Féu la primera descripció completa de l'anatomia interna d'un invertebrat, en concret la del sistema respiratori, digestiu i excretori d'un insecte. Per això són anomenats «tubs de Malpighi» els òrgans excretors del cuc de seda.

Agostino Bassi (1773-1856) fou el científic italià que aconseguí identificar el fong que produïa la muscardina (*mal di segno*) al cuc de seda, el qual es denominaria *Botrytis bassiana*. Amb la segona edició del llibre que descriu les seues investigacions, *Del mal del segno* (1837), Bassi estableix les bases de la nova ciència de la microbiologia.

Pasteur, en un gravat de 1870, al mític laboratori de Pont-Gisquet, al cor de les Cevennes, prop d'Alès (Gard), on féu recerques transcendents per al control de la pebrina.

Louis Pasteur (1822-1895), el genial químic francès, féu estudis, entre 1865 i 1870, al departament francès de Gard, per combatre l'epidèmia de pebrina, que donaren com a resultat la generalització del modern sistema cel·lular per a la selecció de la llavor. Consistia a introduir la papallona femella dintre una cèl·lula, on feia la posta. Després es comprovava amb el microscopi si la mare patia la malaltia. Si no s'hi observava cap corpuscle de la pebrina, la llavor era sana i aprofitable.

A. B. C.

© Valentín Rodríguez

Morera monumental que creix lliure de podes a la Verge de l'Estrella, a l'esquerra del riu Montlleó, al terme de Mosquerola, en el límit entre Aragó i el País Valencià. Fou plantada pel mestre de la vila l'any 1930, quan les escoles participaven en el projecte nacional de coneixement i extensió de la sericicultura.

Estació Sericícola de La Alberca (Múrcia), activa des de 1892 fins a 1976 formant tècnics i proveint de llavors controlades als colliters valencians i murcians. Al seu davant creixen velles i variades moreres, herència d'un passat esplendorós.

manència de l'activitat sericícola, amb empreses capaces de controlar novament tot el procés que va des de la morera al fil.

■ LA DESAPARICIÓ DE LES MORERES

A poc a poc, les moreres, plantades per milers als nostres camins, han anant desapareixent quasi per complet del nostre camp visual. La contemplació d'una morera carregada de fulla, en un dels nostres carrers, en un marge o en qualsevol racó oblidat, de segur que activa els ressorts de la memòria i alegra l'ànim de la gent d'una certa edat. Si bé és cert que el bosc de moreres que envoltava i distingia València i que poblava totes les poblacions riberenques del Xúquer desaparegué a la fi del segle XIX, la morera ha conviscut fins fa ben poc amb nosaltres. Els topònims que trobem al llarg del territori i molts mobles fets amb la seua fusta en ho recorden. Un vague record.

Els grecs i els romans ja apreciaren les moreres pel seu caràcter ornamental i pel seu fruit, les móres. Una delícia per als infants, ja foren blanques, negres, encarnades o rosades. Com que ara ja no hi ha xiquets que s'enfilen a les moreres per a collir-ne els fruits, les móres cauen a terra, són un reclam per a molts ocells,

alguns dels quals poden fer niu a les seues soques, i es consideren molestes per a aquells que ja no veuen cap productivitat en un arbre abans providencial. És per això que ja no són estimades i les que hi resten o bé són arrancades o bé podades d'una manera bastant agressiva, com ocorre amb els milers de moreres que poblen i signifiquen la ciutat de Múrcia.

Emprades com a aliment únic del cuc de seda, de moreres n'hi ha hagut de moltes classes, conegudes amb els noms de «cristiana» i «valenciana» (sense parlar de les varietats japoneses introduïdes els darrers anys) o diferenciades per les fulles: «bledana», «negra», «coleta» o «penca». De ben antic, els valencians hem preferit plantar les moreres en rodals, al voltant dels camps, més que no formant monocultius de moreres o «morerars». Les experiències últimes de cultiu de morera en grans plantacions tenen una bona mostra en la finca La Pradera de la Pobla de Vallbona, que agrupava més de quaranta fanecades de morera japonesa, formant prades com si foren vinyes, en la qual podien aplegar-se, en el ple de la collita, més de dues-centes persones.

El Servicio de Sericicultura espanyol, amb l'afany de fer ressorgir una activitat de «marcat interès nacional» formava capatassos especialitzats en sericicultura,

© Alexandre Bataller

© Valentín Rodríguez

© Valentín Rodríguez

La fulla de morera, l'aliment únic per al cuc de seda, indestriable del paisatge i de la memòria de moltes generacions.

A la dreta, les móres, blanques o rogenques, apreciades durant segles com a deliciós fruit i ara desconsiderades per tacar el terra, fins al punt d'aplicar als arbres unes podes agressives que en limiten la producció.

encarregats de les plantacions de moreres i de la distribució de la fulla als colliters. Aquests tècnics eren els encarregats de fer, abans que començara la collita, l'al·farràs de la fulla, per comprovar si efectivament n'hi hauria suficient disponibilitat. Si prenem com a exemple les previsions de fulla per a l'any 1954, en la zona del Camp de Túria es calculaven les necessitats dels 14 colliters, i de les 21,5 onces que havien de

criar, en 33.611 kilos de fulla. A més de La Pradera, les moreres es localitzaven a les carreteres de la Pobla de Vallbona a Benaguasil, de Benaguasil a Benissanó, de Bétera a Serra, de Bétera a Godella, i el Camí de Trànsits de València, en direcció a Beniferri i a Montcada. Com a mostra de les moreres existents a cada camí podem assenyalar el recompte de 1958, que determinava la presència de 1.118 moreres en la carretera de Godella a Bètera i de 250 en la carretera de Bétera a Serra. Unes moreres de què tenien cura els peons caminers i que eren plantades per milers, seguint la tendència colonitzadora de dècades anteriors.

«LA MORERA HA ESTAT DURANT MOLTS SEGLES TOCADA PER LA GRÀCIA DIVINA, EN LA SEUA QUALITAT D'ALIMENT BÀSIC DEL CUC I PEDRA ANGULAR DE L'ECONOMIA DE MOLTES FAMÍLIES»

tes, calia eixir tots els dies a pelar moreres. Un treball constant i urgent per al qual no hi havia mai prou mans, tots ajudaven a munyir fulla, a pujar dalt de les moreres per a tombar fulla. Després, en mantes de sacs, de jute, s'apitxava bé la fulla de morera i es carregava en carros. I els camins, com el del Grau de València, testimoniaven les seues anades i vingudes. Hi havia famílies que podien necessitar fins a trenta sacs de fulla diària. Així que, quan la fulla curtejava, calia anar a trobar-la allà on hi haguera. Una vegada a casa, es deixava estesa perquè no es coguera. I, quan estava banyada per la rosada, s'eixugava.

Les moreres es regaven i es llauraven. I, sobretot, era important la poda anual, biennal o triennal, segons la qual la morera podia rebre el nom de «verdanc», d'«arpa» o de «rearpa», respectivament, una pràctica decisiva per tal que hi haguera sempre una bona quantitat de fulla i de la millor qualitat. «Anar a fer fulla» ha estat sempre una de les feines dels colliters. Amb carros o amb bicicletes,

«FER ANYADES»

«Fer anyades», «criar cucs» o «collir seda» són alguns dels noms que rep l'activitat agrícola que designem amb el tecnicisme de «sericultura». Una pràctica que precisa d'uns procediments i dedicació constants.

Per començar, la part superior de les cases valencianes, coneguda com a «cambra» o «andana», era l'espai reservat a les criances de cucs. Havia de tindre ventilació, en concret unes finestres per on correguera l'aire. Al seu interior, s'hi diferenciava una cambreta menuda on es posava la llavor per avivar-la, que rebia el nom d'«avivador». Els cucs es disposaven en una construcció de canyissos que es col·locava en la cambra, anomenada «andana». Acostumava a tindre de quatre a cinc canyissos, encara que podia arribar a tindre'n set, vuit o, fins i tot, nou. Les cases que criaven cucs a la planta baixa, arribaren a dissenyar unes «andanes llevadisses». Durant segles, tan importants foren els canyissos en les humils economies llauradores valencianes que els trobem documentats en les relacions dels inventaris de béns dels testaments.

**«“FER ANYADES”, “CRIAR CUCS” O
“COLLIR SEDA” SÓN ALGUNS DELS
NOMS QUE REP L'ACTIVITAT AGRÍCOLA
QUE DESIGNEM AMB EL TECNICISME
DE “SERICULTURA”»**

L'anyada començava, en el món tradicional, el primer divendres de març amb la benedicció de la llavor, disposada dins unes capsetes cobertes de gasa, pel rector de la parròquia. A partir d'aquest moment calia avivar-la. Tradicionalment, ha estat la dona l'encarregada de fer-ho, amb l'aplicació de calor continuada durant uns deu o dotze dies, bé portant-la als pits, a la falda, o deixant-la entre dos matalafs de llana, o dins una cistelleta de carbó. Les modernes

A la dreta, la botja, la mata amb què es fa l'enramat on el cuc filerà el capell, és l'element vegetal indispensable des de ben antic per a completar la collita. Cal anar a collir botja blanca a la muntanya amb uns dies de previsió, just abans que el cuc comence a filar i vulga pujar a les botges per cercar entre els branquillons l'espai on es quedarà enteranyinat, amb el continu moviment de rodar el cap amb què fila la seda que el tancarà definitivament dintre el capell.

© Valentín Rodríguez

A l'esquerra, caixeta de llavor distribuïda pel «Servicio de Sericultura» depenent de l'«Instituto de Fomento de la Producción de Fibras Textiles», amb seu a l'Estació Serícola de Múrcia. El cuc de seda rosegava la fulla per la vora, fent un arc. Quan és en l'última edat, la de «fressa» precisa de grans quantitats d'aliment i quan menja produeix un soroll característic, «com si estiguera plovent».

© Alexandre Batallier

Una esforçada dona de Benaguasil (Camp de Túria), dalt l'escala des d'on accedia als pisos superiors de la seua andana llevadissa, la qual li permetia criar cucs en la planta baixa de sa casa.

© Foto: Col·lecció Magdalena Durà

Les dones tenen cura dels cucs a totes hores, una feina pesada que té l'alegria del moment que capta la imatge, una andana plena de capell. El Raal (Múrcia), 1961.

© Col·lecció Jesus Soldevila

Un jove de Benaguasil mostra orgullós el muntó de botges, després d'haver-les desembotjat o tret dels canyissos.

© Col·lecció Jesus Soldevila

incubadores i les cambres d'avivació col·lectiva de llavor, més fiables en el control de la temperatura i la humitat, acabaren desterrant, només en els darrers temps, les velles pràctiques.

Des del mateix dia del naixement dels cucs començaven les feines. La principal, repartir-los la fulla, que podia allotjar-se al plec del davantal o en una panera, cabàs o cistella, i que precisava de l'ajuda d'una escala per a accedir als canyissos superiors de l'andana. A mesura que anaven creixent, calia anar escampant i estovant els cucs. Canviar-los o mudar-los el llit, és a dir els residus de la fulla seca i la brutícia, era una acció precisa i repetida que es feia amb l'ajut d'un paper foradat o de xarxes. Els cucs hi pujaven i així es podien retirar les escombrades.

«Anar a fer botja», és a dir, desplaçar-se amb el carro o les cavalleries a la muntanya a recollir «botges blanques», les herbes o mates amb què es fa l'enramat on el cuc haurà de pujar per a filar el seu capell, era una altra feina indefugible. Quan el cucs mamprenien a filar, calia penjar a l'andana les botges. Aquesta acció, anomenada «embotjar», consistia a fer a cada mig metre una tira de botges, deixant al mig un carrer o passadís central. Quan pujaven a les botges, els cucs començaven a filar, a rodar el cap i tirar la seda. En acabar el seu treball, ja tots els cucs dins els seus capells, semblava que havia nevat damunt l'andana. Era el moment únic que, per la seua bellesa i espectacularitat, recullen moltes instantànies fotogràfiques.

Una vegada el capell ja estava granat, uns quinze o vint dies després de pujar el cuc a la botja, es retiraven les botges dels canyissos (una acció anomenada «desembotjar») i s'anaven collint els capells, traient-los els capells de les botges o «descapellant». Normalment, cada casa podia fer entre cent o dos-cents quilos de capell. El capell calia tirar-lo a terra i ficar-lo després dins d'una panera. En aquest punt era indispensable la col·laboració de familiars o veïns i, durant un o dos dies, es reunia un grup de set a quinze persones per a completar la feina, un moment feliç propici a la conversa que acabava sempre en una convidada.

En acabant, el capell es ficava en sacs, es pesava i era venut a l'empresa que, en poc de temps, el duria a ofegar, operació prèvia a la filatura. Acabada la cria, era el moment de deixar a punt les cambres per a una altra anyada. Les botges, brutes de fem i fil, es cremaven a les portes de les cases i tot es convertia en l'anomenat «fum de botges». Finalment, les andanes es netejaven i desinfectaven, per evitar possibles malalties dels cucs per a les collites següents i s'emblanquinaven les parets.

A. B. C.

EL CUC DE SEDA I LES SEUES METÀFORES

Els procediments metafòrics són la base del llenguatge tècnic i popular que ha segregat el món de la sericicultura. A més, el cuc de seda és un animal fascinant sobre el qual recauen moltes interpretacions simbòliques.

Un animal domèstic que, durant el seu període larval, viurà cinc edats distribuïdes al llarg de trenta dies en què el seu pes augmentarà 8.000 vegades i la dimensió vora 6.000. Que conviu amb les persones i, en la seua cinquena edat, el temps de la «fressa», quan pareixen «matxos» o «borregos» menjant, et tiren de casa. Un animal que menja i dorm: rosega o «broda» la fulla per la vora i dorm damunt un «llit», que cal netejar. Quan canvia la seua «pell» hi deixa les «camises». Entre altres accions, «pixa», «camina» i «roda el cap». Els més primerencs a l'hora

«ELS PROCEDIMENTS METAFÒRICS SÓN LA BASE DEL LLENGUATGE QUE HA SEGREGAT EL MÓN DE LA SERICICULTURA»

de filar són «matiners» o «correus» i els malfaeners «manteros» o «peresosos». En aquest punt comença a emetre la bava sèrica que s'enrotlla entorn del cos de l'animal fins a tancar-lo completament en el capell. Aquesta fase, que dura vora tres dies, és seguida de la transformació de la larva en crisàlide i d'aquesta en paloma. Després de vora quinze dies del tancament del capell, la paloma ix del capell, s'acobla i comença a pondre els ous, a «cagar la llavor», tancant així el cicle.

Pel soroll que fan en sacsar-les, les crisàlides recorden a les «cacauets». Per la seua forma, «com panses», les crisàlides a qui han extret el fil després d'assecades —els «cucs de perola»— són anomenades, per algunes filaneres, «xufes» i poden semblar a una «moneta» o una «mongeta». I, quan els cucs es fan «lletosos» un any sí i un altre també, el colliter justifica la necessitat d'una desinfecció amb l'argument que la cambra «s'ha cansat» o «s'ha encucat». Per això no hi ha cosa que done més feina al món que una «onça de cucs», i en conseqüència es pot dir que «el qui tinga cucs, que pele fulla!»

A. B. C.

Un grup de dones murcianes de la Secció Femenina pelant una morera amb l'ajut d'escales i de cabassos. La imatge procedeix del divulgat manual de Felipe González, *El gusano de seda y la morera*, de 1951.

La morera, «l'arbre ple de les benediccions de Déu», com el designava Olivier de Serres, ha estat durant molts segles tocada per la gràcia divina, en la seua qualitat d'aliment bàsic del cuc i pedra angular de l'economia de moltes famílies. Per això no resulta estrany documentar notícies de freqüents rogatives als sants o a la Mare de Déu per tal d'aconseguir una bona collita de fulla de morera. I, en la tradició popular, la morera ha estat també l'arbre al qual moltes generacions de joves, especialment dones, s'hi han enfilat per pelar-ne la fulla. Per això, avui encara podem escoltar, entre les cançons que molts pobles valencians dediquen als seus veïns, aquella que diu:

Les xiques de Riba-roja
són totes caragoleres,
tenen la panxa rasposa
de pujar dalt les moreres.

Una cançó ben coneguda a pesar que els que la canten ja no hagen vist mai una dona dalt d'una morera collint. Un fet del tot habitual per als valencians del segle XIX, com ho prova molta de la literatura popular i culta que circulava per les nostres terres. ☺

BIBLIOGRAFIA

BATALLER CATALÀ, A.; NARBON CLAVERO, C., 2005, *Les paraules de la seda. Llengua i cultura sericícola valenciana*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
CLAVAIROLLE, F., 2003, *Le magnan et l'arbre d'or. Regards anthropologiques*, París, Maison des Sciences de l'Homme.

Alexandre Bataller Català. IES Campanar, València.

subscriviu-vos a Mètode i aconsegiu aquesta samarreta

Si us subscriviu a MÈTODE us enviarem gratuïtament aquesta samarreta amb el lema «Cultivar la ciència» dissenyat per l'artista valencià Artur Heras per a MÈTODE. Us podeu subscriure a MÈTODE omplint i enviant-nos aquesta butlleta (o bé una fotocòpia) a la redacció de la revista o també podeu fer-ho des del web de Mètode: <http://www.uv.es/metode> omplint el formulari de subscripció (i enviant-nos una fotocòpia de l'ingrés).

Mètode. Jardí Botànic de la Universitat de València
C/ Quart, 80. 46008 València (ESPANYA). SUBSCRIPCIONS: Tel.: 34 96 386 45 61

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Vull subscriure'm a la revista Mètode durant un any

Preu de subscripció anual (4 números l'any): 18 € per a Espanya, 25 € per a l'estranger

FORMES DE PAGAMENT:

XEC (a nom d'«Universitat de València - Revista Mètode»)

INGRÉS DIRECTE

Núm. de compte: 2077-0735-89-3100159143

(a nom d'«Universitat de València - Revista Mètode»)

Es prega enviar fotocòpia de l'ingrés

REBUT DOMICILIAT EN EL MEU COMPTE CORRENT

(20 dígets)

(en aquest cas la renovació, si no s'indica el contrari, serà automàtica)

TARGETA DE CRÈDIT (Data de caducitat /)

Núm. de la targeta

CONTRAREEMBORSAMENT

Enviant-nos aquesta butlleta a la redacció de la revista (amb una fotocòpia de l'ingrés): **Mètode. Jardí Botànic de la Universitat de València.**

C/ Quart, 80. 46008 València.

TALLA DE LA SAMARRETA: S M L XL

Nom i cognoms (nom fiscal)

DNI

Telèfon

Domicili

Codi Postal

Població

Adreça electrònica

(DATA I SIGNATURA)

